

PSYCHOLOGICAL SCIENCES

ЕМОЦІЙНА ПАМ'ЯТЬ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ І СУБ'ЄКТИВНА КАРТИНА БОЮ

Кузнєцов Марат Амiрович

д.пс.н., професор

Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди

м. Харків, Україна

Татiєвська Марiя Маратiвна

к.пс.н., доцент

Національний технічний університет "ХПІ"

м. Харків, Україна

Вступ. Психічні регулятори бойової діяльності структуруються картиною бою, яка є частиною образу світу [1], динамічно розгортається і функціонує у вкрай екстремальних і небезпечних для виживання умовах людського існування. У процесі бою емоційно-вольова сфера особистості військовослужбовця перевіряється на міцність [2]. Пережиті під час бою емоції фіксуються у пам'яті. Емоційні «сліди» пам'яті входять у регуляцію бойової діяльності, розвиваються, структуруються в особистості військовослужбовця. Травматичний досвід, отриманий під час бою, зберігається та актуалізується у двох, мало пов'язаних (або взагалі не пов'язаних) між собою формах – як наративний спогад та як травматичний спогад [3]. Місце зберігання наративного спогаду – «Доросле Я», «Зовнішньо нормальна особистість», «Адаптивне Я». Це – вербально сконструйована розповідь про подію, яку не можна назвати абсолютно «холодною» та беземоційною. Місце зберігання травматичних спогадів – «дитяче Я», «військове Я», «Афективна особистість» тощо. Особливостями травматичних спогадів є їхня мимовільність, галюцинаторність, ексклюзивність, унікальність, ізолюваність від інших

переживань. При відтворенні афективного стану, пережитого під час бою, доступ до інших переживань блокується. Ван дер Харт із колегами пояснює це тим, що в системі саморегуляції суб'єкта в цей момент домінує «Афективна особистість» [4].

Метою нашого емпіричного дослідження було порівняння особливості змістів емоційної пам'яті, пов'язаних з картиною бою, у військослужбовців, які мають реальний бойовий досвід и військослужбовців, в яких такого досвіду немає. Ми припустили, що між ветеранами бойових дій та військовослужбовцями без бойового досвіду є суттєві відмінності: 1) в асортименті емоційних категорій, які вони використовують, описуючи свої переживання у реальному (і, відповідно, уявному) боєз'язку з ворогом; 2) у специфіці взаємозв'язків між емоційними категоріями, які використовували дві групи досліджуваних.

Матеріали і методи. Використовувався ієрархічний агломеративний кластерний аналіз за допомогою Statistica 13. Об'єкти кластеризації – оцінки емоцій зі списку розробленої нами методики – списку емоцій [5]. 80 емоцій цього списку відносяться до п'яти емоційних категорій: 1) «РАДІСТЬ»; 2) «СТРАХ», 3) «СУМ», 4) «ГНІВ», а також 5) «ІНТРОЦЕПЦІЯ». У дослідженні брали участь 148 військовослужбовців (офіцери, курсанти військових вищих навчальних закладів України), лише чоловіки віком від 18 до 54 років; середній вік – $27,8 \pm 7,9$ років. 82 учасники дослідження мали реальний бойовий досвід (група досліджуваних, яка згадувала свої емоції, пережиті під час реального бою (надалі – «Група Пам'яті»). Інші учасники (66 осіб) бойового досвіду не мали. Їхнім завданням було уявити, які саме емоції були б у них, якби вони брали участь у боях (надалі – «Група Уяви»). Емпіричні дані нашого дослідження було зібрано до 24 лютого 2022 року, тобто йдеться про досвід участі у боях на сході України за період із 2014 до 2021 року. Кластеризація була виконана методом Уорда. Вона виконувалася окремо для Групи Пам'яті та Групи Уяви. Як міру близькості між об'єктами кластеризації використано Евклідову відстань. З обробки були виключені слова, які ніким не вибиралися,

або вибиралися рідко (від одного до трьох разів на групу).

Результати і обговорення. У Групі Пам'яті такими виявилися 34 емоційних поняття, а у Групі Уяви – 28. Отже, емоційний бойовий досвід ветерана, втілений в емоційних поняттях, значно компактніше «укомплектований» у довгочасної пам'яті, ніж емоційні фантазії про участь у боях у військовослужбовців, які ніколи не воювали. У цьому необхідно враховувати, що Група Пам'яті була більш численною, ніж Група Уяви. Ветерани у своїх спогадах використали в середньому 8,37 слів, а військовослужбовці, що не воювали – 9,62 слова. Спогади про емоції в умовах реального бою в Групі пам'яті значно менш сумні і менш пронизані горем і стражданнями, ніж фантазії и про можливу участь у боях у досліджуваних з Групи Уяви. Ветерани бойових дій для опису своїх емоційних спогадів використовували лише одне поняття із групи СУМ (*смуток*). Військовослужбовці, які не мають бойового досвіду, описували уявні бойові емоції за допомогою десяти понять із групи СУМ (*стурбованість, туга, нудьга та ін.*). Можна припустити, що військовослужбовцям без бойового досвіду бій представляється як трагічна, сумна, і наповнена стражданнями подія, яка з високою ймовірністю викликає пригніченість і переживання горя. Точка зору ветеранів більш оптимістична. Проте залишається відкритим питання ролі захисних механізмів психіки, які можуть блокувати актуалізацію у пам'яті цих емоцій в учасників бойових дій. Ветерани згадують свою участь у боях, окрім усього іншого, як радісну подію. У Групі Пам'яті у самозвітах було використано 14 емоційних понять з конотацією РАДІСТЬ. У Групі Уяви використовувалися лише 10 таких понять.

На рис. 1 представлена дендрограма, що відображає структурування реального емоційного досвіду бою. Вона складається з трьох досить чітко структурованих та однорідних кластерів. Перший кластер («**Азарт**» «**Упевненість**»). Всі емоційні поняття, які до нього увійшли, входять до групи РАДІСТЬ. Це позитивні емоційні переживання, які відображають залученість військовослужбовця до ситуації військового протистояння із противником

(азарт, натхнення, захват, захопленість). Тут є сліди емоційного досвіду від співставлення обставин бою з особистістю військовослужбовця (гордість, почуття переваги, впевненість), емоційно-мотиваційні конструкти (інтерес), емоційні маркери успішності дій у бойовій обстановці (задоволеність, почуття успіху).

Другий кластер («Занепокоєння» – «Побоювання») виявився змішаним. Перший його підкластер містить тривожні (занепокоєння, обережність) та агресивні (ворожість, ненависть, лють та ін.) елементи. Другий підкластер цілком однорідний і поєднує в собі емоційні патерни страху (переляк, тривога, побоювання та ін.).

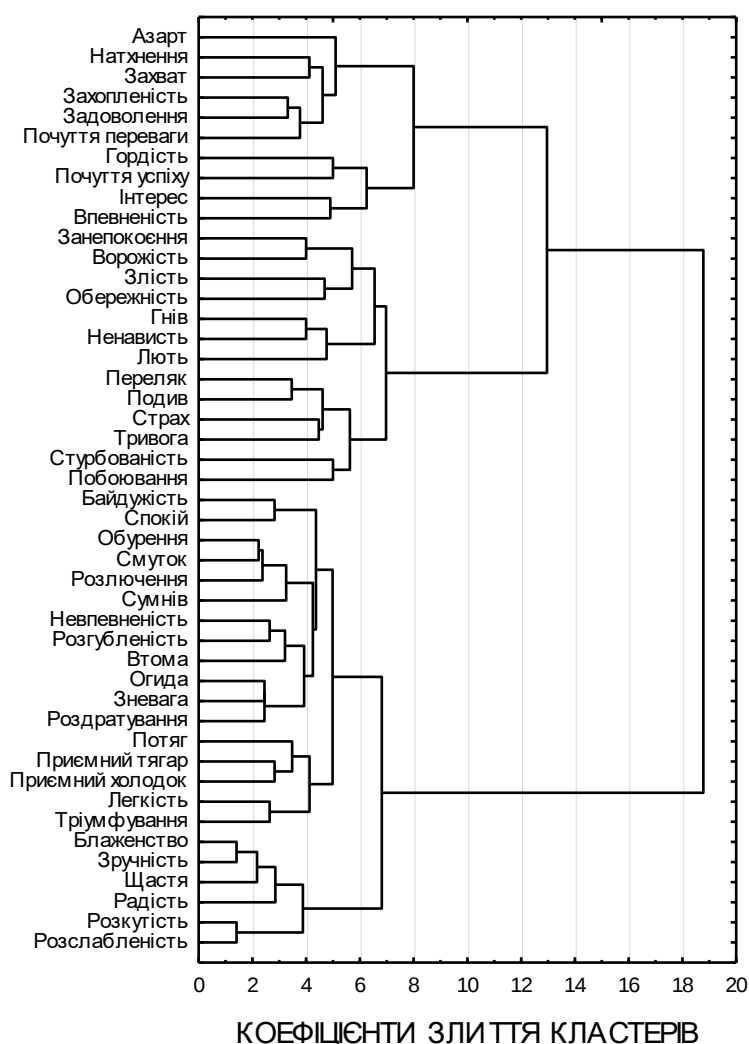

Рис. 1. Дендрограма спогадів про бій у досліджуваних, які брали участь в бойових діях (n = 82).

Третій кластер («Байдужість» – «Розслабленість») розкриває три сторони емоційного досвіду учасників боїв – його агресивно-тривожний зміст (*обурення, розлючення, розгубленість* тощо), позитивно забарвлені інтероцептивні відчуття (соматизовані позитивні емоції) та позитивні емоції, які узгоджуються з першим кластером (*тріумфування, блаженство, щастя* та ін.). Встановлено, що змістовна наповненість пам'яті про емоційні переживання учасників бойових дій не настільки трагічна і жахлива, як це здається людям, які ніколи не воювали. Зміст цієї пам'яті дещо парадоксальний. Поряд із похмурими та лякаючими елементами вона має і «світлу» сторону» – почуття гордості захисника Батьківщини за виконаний військовий обов'язок, переживання успіху та тріумфу, переваги над ворогом, задоволеність тим, що вдалося пройти важке випробування.

Ці позитивні елементи емоційного досвіду можуть бути дуже корисними задля досягнення цілей психотерапевтичного процесу у роботі з учасниками бойових дій, які мають труднощі при адаптації до умов мирного життя.

На рис. 2 представлена дендрограма уявлень про свої можливі переживання під час якогось гіпотетичного бою у військовослужбовців, які не мали бойового досвіду.

Вона порівняно з попередньою дендрограмою, більш розмита, менш чітко структурована. Тут немає жодного однорідного кластера, що свідчить про недостатню сформованість функціональної системи психоемоційного регулювання діяльності.

Учасники Групи Уяви, фантазуючи про те, що вони відчуватимуть у бою, спираються на стихійний життєвий досвід, який отримували із кінофільмів, комп'ютерних ігор, книг, бесід із ветеранами різних війн, військових зведень у ЗМІ. В Групі Уяви повніше представлені емоції, які відносяться до категорії СУМ (*безнадійність, стурбованість, конфуз, смуток, провина*, тощо). У дендрограмі Групи Уяви також є «радісний» кластер («Азарт» – «Втома»), однак він не настільки монолітний і однорідний, як у учасників реальних боїв.

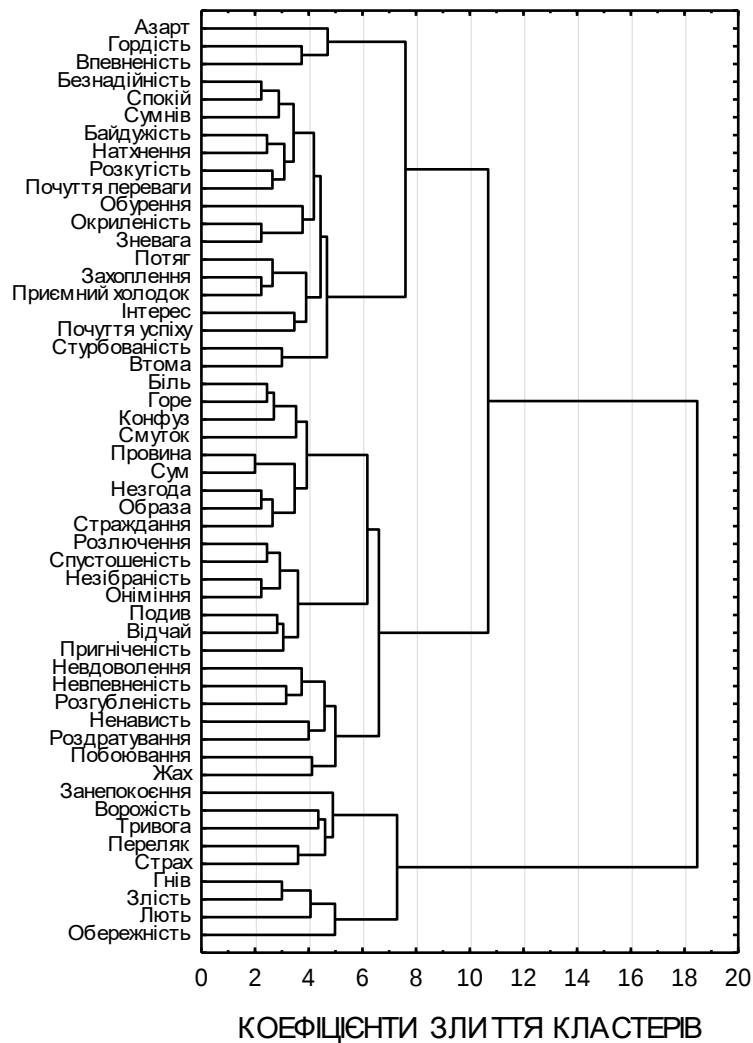

Рис. 2. Дендрограма уяви про бій в досліджуваних, які не брали участі в бойових діях (n = 66).

Інтероцептивні компоненти емоційного досвіду у дендрограмі Групи Уяви присутні у багатьох кластерах, а не сконцентровані в одному місці, як у досліджуваних із бойовим досвідом.

Це свідчить про неузгодженість емоційного тону тілесних відчуттів і патернів емоційних переживання вищого, – особистісного, – рівня психічної саморегуляції. При цьому в емоційній пам'яті цієї групи досліджуваних ширше представлені інтероцептивні відчуття з негативним емоційним тоном (*оніміння, незібраність, втома* тощо). У дендрограмі ветеранів боїв набагато ширше представлено емоційно-тілесний досвід позитивної модальності.

Висновки. Картина бою, що складається у свідомості військовослужбовця, є важливим регулятором бойової діяльності. Вона визначає ефективність вирішення бойового завдання, впливає на особистість військовослужбовця, на його домінуючі емоційні стани. Пережиті під час бою почуття закріплюються в емоційній пам'яті та актуалізуються у майбутньому.

Структури емоційної пам'яті із набуттям бойового досвіду розвиваються. Процес такого розвитку може призвести як до позитивних (розвиток військової майстерності, волі, емоційної стійкості), так і негативних (симптоми ПТСР, дисоціація досвіду тощо) наслідків для особи військовослужбовця.

ЛІТЕРАТУРА

1. Леонтьев А. Н. Образ мира. *Избранные психологические произведения*. В 2-х тт. Т. II. М.: Педагогика, 1983. С. 251-261.
2. Психологія бою. Посібник. За ред. А.М. Романишина. Львів: Астролябія, 2017. 352 с.
3. Колк Б. ван дер. Тіло веде лік. Як лишити психотравми в минулому. Харків: Vivat, 2022. 624 с.
4. Харт О. ван дер, Нейенхэус Э.Р.С., Стил К. Призраки прошлого. Структурная диссоциация и терапия последствий хронической психической травмы. М.: Когито-Центр, 2013. 496 с.
5. Кузнецов М. А. Эмоциональная память. Харьков: Крок, 2005. 568 с.